

ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ПИЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ШЛЯХОМ ПОЄДНАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ТА ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ І ПРИЙОМІВ НАВЧАННЯ З МЕТОЮ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИВЧЕННЯ СЛОВНИКОВИХ СЛІВ

У статті представлена система роботи вчителя над формуванням орфографічної пильності молодших школярів, розкрито психологічні закономірності запам'ятовування, описані ейдетичні прийоми вивчення орфограм. Використання на уроках представлених традиційних та інноваційних методів і прийомів навчання дозволять вчителям-практикам удосконалити процес вивчення словникових слів.

Ключові слова: словникові слова, традиційні та інноваційні методи та прийоми навчання, психологічні закони пам'яті, інтерактивні технології навчання.

У формуванні громадянина країни важливим інструментом виступає мова – не тільки як окремий навчальний предмет, а й засіб спілкування, передачі загальнокультурних, історичних цінностей. Тому питання формування та розвитку мовленнєвої вправності школярів, зокрема правописних умінь, є одним із найважливіших аспектів мовної змістової лінії освітньої галузі «Мови і літератури» Державного стандарту початкової загальної освіти [7].

Серйозною проблемою є та частина роботи з орфографії, яка пов'язана з засвоєнням учнями списку слів, написання яких не можна пояснити правилами сучасного правопису, оскільки воно склалося історично. Постає важливе питання: як зробити процес опанування словникових слів ефективним?

Звернувшись до праць психологів, мовознавців, я не знайшла прямої відповіді на своє питання через те, що вони більш ґрунтовно висвітлюють проблеми розвитку мовлення школярів та збагачення їх словникового запасу. У публікаціях учителів-практиків [9, 10, 11, 14, 20, 30] хоч і представлена робота над словниковими словами, однак чіткої системи не простежується.

Саме ця ситуація спонукала мене до пошуку шляхів вирішення даної проблеми.

Зважаючи на складність довготривалого утримання в пам'яті молодшого школяра моделей написання різноманітних за структурою слів, використання їх у практичній мовній діяльності, доведення до автоматичного способу написання словникових слів та обмежену кількість і якість тренувальних вправ у підручниках з української мови, я спиралася на такі важливі аспекти:

- вікові особливості молодших школярів;
- психологічні закони пам'яті;
- методи покращення якості запам'ятовування написання словникових слів;
- традиційні види роботи над словниковими словами;
- інноваційні технології навчання.

Враховуючи вікові особливості дитячої психіки молодшого школяра і те, що доволіне запам'ятовування – спершу єдина, а потім провідна форма пам'яті, я використовую спеціальні методи для покращення якості запам'ятовування:

1. Метод графічних асоціацій.

Цей метод передбачає використання вчителем малюнка, що нагадує потрібну для запам'ятовування букву. Трішечки уяви та фантазії – і буква перетворюється на якусь цікаву тваринку чи деталь її постаті або мордочки, інший предмет навколишнього світу.

2. Метод звукових (фонетичних) асоціацій.

Щоб запам'ятати правопис словникового слова, треба підібрати до нього співзвучну фразу так, щоб вона мала в собі якусь частину цього слова.

Олівець – вправний молодець.

Криниця – завжди чиста водиця.

Лелека – літає далеко.

Футбол – забивати треба гол.

Бабуся – до неї посміхнуся.

Цей метод схожий на метод запам'ятовування іноземних слів з допомогою фонетичних асоціацій (за методикою Р. Аткінсона). Він полягає в тому, що до ключового слова, яке вивчається, підбирається слово з рідної мови схоже за звучанням. Цей метод передбачає емоційне сприйняття матеріалу.

3. Комбінований метод

Цей метод використовується для запам'ятовування словникового слова з допомогою і фонетичних, і графічних асоціацій одночасно у випадку, коли в слові заховано дві чи більше орфограм. Суть його в комбінуванні графічного і фонетичного методів. Тобто для запам'ятовування однієї букви використовується метод фонетичних асоціацій, а для запам'ятовування іншої – графічний метод.

Набуття навичок правильного користування словниковим словом – процес тривалий, його не можна досягти на одному уроці. Зробити процес засвоєння таких слів ефективним – складне завдання, тому застосовую методику свідомого запам'ятовування. Вона спирається на особливості образного мислення дітей, психологічні закони пам'яті і передбачає, що:

- значення слова повністю осмислене учнем, зрозуміле та ясне;
- процес запам'ятовування цікавий для дітей;
- учень має значний обсяг знань, що сприяє розширенню обсягу пам'яті;
- сформована установка на тривале і правильне запам'ятовування;
- слово піддалося кваліфікації виду орфограми;

- усіма засобами підсилене перше враження від запам'ятовування;
- написання слова використовується неодноразово шляхом активного повторення.

Обираючи методичний інструментарій для засвоєння графічного образу словникового слова, я зупинилася на використанні традиційних методів і прийомів:

1. Пояснення лексичного значення слова.
2. Наголошення на особливостях правопису (зорове сприймання: на дошці, у підручнику, на картці з малюнком).
3. Звуко-буквений аналіз слова, списування, наголошення на різниці між написанням і вимовою.
4. Складання словосполучень, речень.
5. Визначення граматичних понять (рід, число, відмінок тощо).
6. Списування:
 - супроводжується усним орфографічним коментарем;
 - наближене до зорового диктанту;
 - творче (вставити букви, записати певні слова, дописати відсутній склад тощо).
7. Диктанти.
8. Мовні ігри – ребуси, кросворди, анаграми, граматичні приклади, словотворчі вправи та інші.

Але застосування лише традиційних методів і прийомів є недостатнім.

Підвищенню ефективності засвоєння словникових слів значною мірою сприяє використання інноваційних технологій: інтерактивні технології навчання [8, 21], технологія критичного мислення [12, 27], тому заохочення, створення яскравих наочно-образних уявлень, навчально-пізнавальна гра, створення ситуації успіху, проблемної ситуації, спонукання до пошуку альтернативних рішень, виконання різноманітних творчих завдань, створення ситуації взаємодопомоги – це прийоми, які я успішно застосовую на своїх уроках.

Групові методи і прийоми технології критичного мислення для роботи над словниковими словами можуть реалізовуватися через такі вправи:

«Кубування»

Учитель демонструє куб, на гранях якого кожній групі запропоновані ключові слова – завдання, дає учням вказівки щодо напрямку мислення або письма. Ключові слова – завдання для вивчення словникових слів можуть бути такими:

- речення;
- словосполучення;
- тлумачення;
- частини слова;
- синоніми (антоніми);
- тексти

Наприклад: робота над словом *футбол* в 4 класі.

1 група: скласти речення, визначити граматичну основу.

Хлопці люблять грати у футбол.

2 група: скласти словосполучення зі словом *футбол*.

Футбол (який?) захоплюючий, цікавий

3 група: дати тлумачення слова.

Спортивна гра двох команд, під час якої гравці намагаються загнати м'яч у ворота противника.

4 група: дібрати спільнокореневі слова.

Футбол, футболіст, футбольний

5 група: знайти синонім до слова *футбол*.

Футбол – гра

6 група: пригадати загадки, вірші зі словом *футбол*.

На стадіоні нині шум і гам –

Уболівальники зібрались там.

Усі очікують із нетерпінням гол,

Захоплююча гра.... (футбол).

Фламінго – діти у футбол

Грають так завзято.

У формах нових, кольорових,

Що купив їм тато.

Кожна група представляє результат своєї роботи.

«Асоціативний кущ»

Кожна група отримує словникове слово і складає асоціативний кущ, дотримуючись правил:

1. Зачитати подане слово, з'ясувати його значення.
2. Записати будь – які слова, фрази, які спадають на думку.
3. Ставити знаки питання біля тих частин куща, в яких є невпевненість.
4. Записувати всі ідеї, які з'являються чи скільки дозволяє час.

Наприклад: робота над словниковими словами: *комбайн, бібліотека* в 3 класі.

Кожна група презентує результати своєї роботи.

«Сенкан»

Група отримує словникове слово і складає сенкан (білий вірш, в якому синтезована інформація в стислому вислові з п'яти рядків) за алгоритмом:

1. Один іменник – назва поняття.
2. Два прикметники – описання поняття.
3. Три дієслова – визначення дії.
4. Фраза з чотирьох слів, яка виражає відношення до теми.
5. Одне слово (синонім до теми), в якому відображено зміст чи сформульовано висновок.

Наприклад:

Криниця.

Чиста, дерев'яна.

Напуває, дає, охолоджує.

Криниця дає людині чисту воду.

Джерело.

Юннат.

Розумний, спостережливий.

Піклується, доглядає, цікавиться.

Юннат любить природу.

Юний натураліст.

Кожна група представляє свій сенкан.

«Діаграма Вена»

Кожна група повинна дібрати словникові слова, які мають спільні та відмінні частини.

Наприклад:

коридор

апельсин

комбайн

горизонт

апетит

комбайнер

криниця

комп'ютер

Часто використовую на уроках роботу в парах, групах, бо вони мають переваги над іншими формами роботи: діти вчаться співробітництва

(слухати, підтримувати розмову, досягати згоди, домовлятися); однокласники стають друзями (підключаються один про одного, допомагають, довіряють); учні шукають альтернативне вирішення проблемної ситуації.

Дозволяю під час уроку пряме спілкування між дітьми, перемовлятися, підходити один до одного, обмінюватися думками, що сприяє розвитку самоповаги, формує почуття особистої гідності.

Інтерактивні види вправ (для роботи в парах, групах):

1. Вправа «Перевір мене»

Учні пишуть під диктовку вчителя словникові слова, потім обмінюються зошитами і перевіряють один в одного правильність виконаної роботи.

2. Гра «Початок - кінець»

Учні дають завдання один одному: відгадати слово за першою та останньою буквами.

Наприклад:

б – р (банкiр), в – л (вокзал), а – с (абрикос)

3. Вправа «Спробуй повтори!»

Наприклад:

1 учень: Батьківщина

2 учень: Батьківщина, ведмідь

1 учень: Батьківщина, ведмідь, вересень

2 учень: Батьківщина, ведмідь, вересень, вулиця і.т.д.

4. Робота зі словниками

- робота з орфографічним словником (відшукати задане слово, перевірити його правопис);

- робота з тлумачним словником (відшукати задане слово, з'ясувати його тлумачення)

5. Гра «Розшифруй»

Учні складають один одному моделі слів, за якими необхідно записати словникові слова(П – приголосний, Г – голосний)

Наприклад:

ПГПГПГ – черешня, черемха

ПГПГП – фермер, вокзал, банкір

6. Складання сенкану до словникового слова.

Наприклад:

Айстра.

Запашна, рожева.

Квітує, росте, зацвітає.

Айстри схожі на зірочки.

Квітка.

7. Гра «Будь уважним»

Треба відшукати правильно написане слово.

Наприклад:

Вогнеще, вогнище, вогнищи;

Електрика, електрека, ілектрика;

Сонтиметр, сантеметр, сантиметр;

Горизонт, гаризонт, горезонт

8. Гра «Розшифруй анаграми»:

Наприклад:

кжаї (їжак), бьозд (дзьоб), рукоц (цукор), макгу (гумка), кіря (якір), рпаіп (папір), хртфау (фартух), съдуді (дідусь), ньлео (олень).

Організовуючи навчальний процес, намагаюсь менше звертатися до фронтальних методів роботи. На уроках використовую диференційований індивідуально-особистісний підхід, завдяки чому форми і методи навчання пристосовую до здібностей кожної дитини.

Добираючи завдання, завжди враховую те, що вони мають бути цікавими, різноманітними, посильними.

Готуючись до уроку, будую його так, щоб збільшити час для самостійної роботи школярів. Вважаю, що самостійність учнів є важливою передумовою свідомого і міцного оволодіння знаннями: вона розвиває

зосередженість, цілеспрямованість, уміння міркувати, формує індивідуальний спосіб мислення. За цієї умови навчання стає активною самостійною діяльністю школярів, а також дає мені змогу в цей час працювати з окремими дітьми індивідуально.

Робота над словниковими словами починається з *першого класу*. Опрацьовуючи словникові слова, враховую, що першокласники найвільніше почувають себе і розвиваються у грі, атмосфера якої найсприятливіша для спілкування. Дуже подобається малюкам, коли на урок «приходять» казкові герої, з'являються нестандартні завдання, кросворди, ребуси, загадки, вірші, малюнкові диктанти тощо.

У *другому класі* види вправ ускладнюються, збільшується їх обсяг, кількість, з'являються нові види завдань тощо.

Третьюкласники працюють зі словниками (орфографічним, тлумачним). Більше уваги приділяється самостійним, пошуковим, творчим завданням.

Учні *четвертих класів* уже спроможні складати вірші, загадки, казки, ребуси, кросворди з використанням словникових слів.

Робота над словниковими словами виходить за межі уроків української мови, вона актуальна на різних предметах (читання, математика, природознавство, образотворче мистецтво, трудове навчання, інформатика, основи здоров'я). Так, на уроках читання, працюючи над розвитком артикуляції, дикції, дихання за методикою І. Т. Федоренка, використовую чистомовки, скоромовки, в яких є словникові слова. На уроках математики звертаю увагу учнів на правопис словникових слів-назв величин та одиниць вимірювання довжини (сантиметр, дециметр, кілометр); часу (хвилина, секунда); чисел (шістнадцять, п'ятдесят(и), шістдесят(и), сімдесят(и), вісімдесят(и), п'ятсот, шістсот, мільйон). Тому виправданими є «мовні зупинки», коли увага школярів акцентується на правописі словникового слова.

Таким чином, система роботи над словниковими словами, яка

ґрунтується на поєднанні традиційних та інноваційних методів і прийомів, сприяє підвищенню мовленнєвої вправності молодших школярів. Про це свідчить моніторинг якості засвоєння словникових слів, який я проводила, починаючи з 2012 року.

Глибоке осмислення проблеми правопису словникових слів та пошук шляхів її вирішення привело мене до створення дидактичного матеріалу для кожного класу початкової школи, який я успішно апробувала на практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авторські концепції нових підручників для початкової школи // Початкова освіта. - № 14-15. Вкладка.
2. Висторонський В. Якісна освіта молодших школярів. Підготовка школи I ступеня до роботи за новим Державним стандартом початкової загальної освіти // Початкова освіта. – 2012. - № 11. С.2-5.
3. Висторонський В. Чи знаємо ми Держстандарт? // Початкова освіта. – 2012. - № 41. С.2
4. Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П. Критичне мислення: як цього навчати. Науково – методичний посібник. – Х.: Вид. група «Основа»: «Тріада +», 2007. – 112с.
5. Гайова Л. Робота із словами, вимову і написання яких потрібно запам'ятати // Початкова школа. - №10. – 2006
6. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2007. – 176с.
7. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова освіта. - №18 (594). – 2011
8. Інноваційні технології навчання в початковій школі / Автори – упорядники: В. П. Теляча, О. В. Лесіна. – Х.: Вид. група «Основа»: «Тріада +», 2007. – 240с.
9. Коваленко О. Вивчення словникових слів на уроках української мови // Початкова школа. - №5. – 2005
10. Королькова В. Збагачення словникового запасу з опорою на етимологію // Початкова освіта. - №46. – 2008
11. Коротун І. Вивчення словникових слів // Початкова освіта. - №6. – 2008
12. Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. – Х.: Вид. група «Основа»: «Тріада +», 2008. – 96с.
13. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2011. – 392 с.
14. Овдієнко С. Свідоме запам'ятовування словникових слів. Методи і прийоми роботи // Початкова освіта. - №24. – 2005
15. Освітні технології: Навч. – метод. посібник / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін., за ред. О. М. Пехоти. – К.: Видавництво А. С. К., 2003. – 255с.
16. Практична методика розвитку мовлення молодших школярів / О. Джемелей, О. Коваленко, А. Ємець. – К.: Шк. світ, 2007. – 112с.
17. Перлінка: книга з літературного читання: додаток до підручника «Літературне читання» для 2-го кл.: навч. посібник / Віра Науменко. – К.: Генеза, 2013. – 120с.: іл.
18. Прилипко Г. Подорож у словникову країну // Початкова освіта. - №24. – 2005

19. Свашенко А. О. 500 загадок для занять із дітьми. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2007. – 176с.
20. Синякова О. Вдосконалення орфографічної грамотності засобами ейдетики // Початкова освіта. - №2. – 2008
21. Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. – Х.: Видав. група «Основа», 2003. – 80с.
22. Скворчевська О. В. Ігрові методики роботи з учнями 1 – 4 класів. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 207с.
23. Словниковий дивосвіт / Авт. – упоряд. Ісаєнко О. В. – Х.: Країна мрій, 2005. – 352с.
24. Сучасний тлумачний словник української мови / Укладач: Олексієнко Л. П., Шумейко О. Л. – К.: Видавничий дім «Калита», 2006.– 544с.
25. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук. – метод. посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред.О. І. Пометун. – К.: Видавництво А. С. К., 2004. – 192с.
26. Сучасний урок у початковій школі. 33 уроки з використанням технології критичного мислення // Упоряд. Ярош Г. О., Седова Н. М. - Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 240с.
27. Тягло О. В. Критичне мислення: Навчальний посібник. – Х.: Вид. група «Основа», 2008. – 189с.
28. Українська мова: підручник для 3 кл. загальноосвітн. навч. закл. / М. Д. Захарійчук, А. І. Мовчун. – К. : Грамота, 2013. – 176с. : іл.
29. Цікава дидактика. Українська мова. 1-4 класи / Автор – упорядник Серпухова І. Є. Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2003. – 304с.
30. Чекіна О. Робота зі словниковими словами // Початкова освіта. - №5. – 2008